

УДК 811.161.2'243'282

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКЛАДАННЯ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Оксана Костів

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови імені професора Івана Ковалика,
вул. Університетська 1/343, 79602 Львів, Україна,
тел.: (80 322) 239 47 17*

Курс “Українська діалектологія” у вищій школі повинен ознайомити студентів з українською діалектологією як наукою, з’ясувати її предмет, завдання, значення і систему термінів, навчити студентів вільно орієнтуватися на діалектологічній карті України, аналізувати діалектні тексти, ознайомити їх із фонетичними, морфологічними, лексичними особливостями наріч і говорів української мови, виробити навички запису діалектних матеріалів у фонетичній транскрипції. У процесі подання теоретичного і практичного матеріалу курсу “Українська діалектологія” виникає низка проблемних моментів, пов’язаних з принципами аналізу та репрезентації діалектного матеріалу.

Ключові слова: діалектологія, лінгвогеографія, методика викладання української мови, вища школа.

DOI <http://dx.doi.org/10.30970/ufl.2017.13.2002>

Постановка проблеми. Курс “Українська діалектологія” в системі дисциплін вищої школи займає одне з провідних місць: він допомагає усвідомленню місця і значення діалектної мови у системі загальнонаціональної, сприяє усвідомленню взаємозв’язків територіальних діалектів із літературною мовою.

Потрібно зазначити, що навіть зараз у науковій літературі теза про тотальний вплив літературної мови на всіх мовних рівнях часто присутня й існує інколи надто гіпертрофовано. Звичайно, вплив літературної мови і, відповідно, варіативність як наслідок цього впливу – факт незаперечний, проте постулат про майбутню цілковиту нівеляцію діалектів на сьогодні вже втратив актуальність.

Мета статті – окреслити проблемні моменти, які виникають у процесі навчання діалектології студентів філологічних факультетів.

Виклад основного матеріалу. У процесі взаємодії з літературною формою національної мови діалектне мовлення може подекуди модифікуватися, але не зникати. Причому різні рівні діалектної системи неоднаково реагують на вплив літературної мови: якщо лексична система більш відкрита для поширення інновацій, то, наприклад, фонетичний рівень зазнає впливу (точніше, сприймає його) значно повільніше. Найпомітніші в системі літературної мови залишки діалектної вимови, яка здебільшого постійно тримається у представників певного діалекту, навіть коли вони давно не відчують на собі безпосереднього впливу діалектного середовища. Зокрема, такі тривкі характерні українські діалектні риси, як обниження наголошених голосних переднього та середнього рядів, асиміляція дзвінких

приголосних за глухістю – *хл'ін*, *л'ішка*, парокситонічний наголос дієслівних форм та займенників – *була*, *мого*, *твого* у мовленні вихідців з території їх поширення не тільки не зникає, а, навпаки, входить і в літературну мову вихідців з цієї території.

Хоча “нелітературність” інших діалектних рис фонетичного рівня (переголосу [а] > [є] після м'яких приголосних, шиплячих та [й] (*м'іс'иц' місяць*, *шипка* ‘шанка’) чи дорсально-палатальної вимови приголосних [з], [с], [ц] (*з'в'ір*, *с'вито* ‘свато’) усвідомлюють навіть нефахівці, намагаючись уникати їхніх виявів у мовленні. Літературна мова не допускає також асимілятивного “укання” та “икання” (*сурака*, *тибе*), не вбирає або, сприйнявши, поступово “відсортовує” чужі словотворчі та формотворчі засоби, лексеми, фраземи, синтаксичні конструкції в зонах міжмовного та міждіалектного суміжжя [5, 6].

Звичайно, володіння українською літературною нормою – першорядне завдання для студента-філолога, проте не можна ігнорувати того факту, що саме завдяки діалектному мовленню сформувалася та й існує українська літературна мова.

Окрім цього, у зв'язку із інформатизацією навчального процесу суттєво змінилася роль лектора. Якщо раніше основною метою викладача на лекційному занятті було повідомлення якомога значнішої кількості інформації, на пошуки якої студент міг би затратити значний час або ж інформація була недоступною, то сьогодні ці перешкоди зведені до мінімуму. З огляду на це, завданням сучасного лектора є надання певних орієнтирів, які допомогли б філологам, по-перше, у самостійному пошуку інформації, по-друге, її розумінні та засвоєнню, по-третє, в її узагальненні та інтегрованості в інші галузі.

З огляду на це, зростає вага участі студента у навчальному процесі. Тому що говорити про проблемні ситуації, застосування інтерактивних методик, про міжпредметні зв'язки, про перспективи дослідження, про нові прийоми наукового пошуку можна лише в аудиторії, яка вільно володіє базовим матеріалом.

Курс “Українська діалектологія” у вищій школі повинен ознайомити студентів з українською діалектологією як наукою, з'ясувати її предмет, завдання, значення і систему термінів, навчити студентів вільно орієнтуватися на діалектологічній карті України, аналізувати діалектні тексти, ознайомити їх із фонетичними, морфологічними, лексичними особливостями наріч і говорів української мови, виробити навички запису діалектних матеріалів у фонетичній транскрипції. У результаті вивченого у студентів повинно формуватися чітке розуміння діалектного членування української мови; розуміння термінів діалектології; фонетичних, граматичних, лексичних особливостей наріч і говорів української мови. У результаті вивчення курсу студент повинен: **знати** предмет, завдання, значення української діалектології, її систему термінів, класифікації українських діалектів за генетичною ознакою та на основі фонетичних, граматичних, лексичних особливостей; фонетичні, граматичні, лексичні риси наріч і говорів української мови; **вміти** аналізувати діалектні тексти і вказувати, на території якого наріччя і говору вони записані, робити порівняльну характеристику наріч і діалектів української мови на базі вивчених фонетичних, морфологічних, лексичних особливостей кожного з них; записувати діалектні матеріали у фонетичній транскрипції.

У процесі подання теоретичного і практичного матеріалу курсу “Українська діалектологія” виникає низка проблемних моментів, пов'язаних з принципами

аналізу та репрезентації діалектного матеріалу. Це стосується передусім методів викладу лекційного матеріалу: програмовий матеріал з діалектології можна подавати двома відмінними способами. Лектор або характеризує наріччя, говори на усіх структурних рівнях мови, або подає фонетичні, морфологічні, лексичні, словотвірні, синтаксичні риси та їх репрезентацію у наріччях та говорах української мови. Саме за таким принципом побудовано підручник з діалектології С. Бевзенка [2].

У процесі викладання курсу діалектології на основі характеристики рис у наріччях та говорах виникає низка проблемних моментів. Насамперед, аналіз фонетичних, морфологічних, лексичних та синтаксичних рис усіх говорів вимагає детального аналізу, який часто супроводжується значною кількістю прикладів, що ілюструють теоретичний матеріал і водночас вимагають від студентів точної фіксації. Звичайно, використання сучасних засобів, зокрема електронних презентацій полегшить сприйняття і дозволить фіксувати не лише статичні елементи, а й такі, що можуть зазнавати змін (паралелізми, гіперізми, архаїзми). Виклад діалектного матеріалу шляхом характеристики окремих рис і їх репрезентації у говорах української мови вимагає від студентів ґрунтовних знань діалектологічної карти. Адже оперування в процесі викладання назвами наріч та говорів української мови пов'язані зі знаннями їхньої точної локалізації.

У процесі викладання діалектології реалізуються основні загальнодидактичні принципи навчання – науковості, системності, наступності, доступності. Особливе значення мають міжпредметні зв'язки, адже виклад матеріалу з курсу діалектології пов'язаний передусім зі знаннями, що надає курс історичної граматики. Фонетичні та морфологічні риси, як відомо, є континуантами історичних змін, часто становлять одну з перехідних стадій у розвитку голосних чи приголосних. Це стосується, зокрема, різних рефлексів ь, *о, *е в новозакритих складах, *ы та *і. Тому знання, які отримують студенти з курсу історичної граматики, дають можливість полегшувати сприйняття багатьох понять з курсу діалектології.

Однією із проблем, які виникають під час читання курсу “Українська діалектологія”, є відсутність підручників у яких науковий матеріал було викладено по-новому, із урахуванням новітніх поглядів. Також посібники, які подають практичні завдання [1, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14], часто мають вузьколокальний характер. Зокрема, характеристику говорів, на нашу думку, потрібно зводити не лише до констатації діалектних рис, а більшу увагу зосереджувати на зонах перехідності, зонах змішаності, зонах вібрацій. Характеризуючи діалектні риси, потрібно акцентувати на основних складових просторових діалектних конструкцій – ядрі (території найбільшої локалізації діалектної риси) та периферії (місця поступового занепаду діалектної риси, реалізації її лише в окремих позиціях). У такому випадку зв'язок діалектології та лінгвістичної географії буде очевидним.

У процесі проведення практичних занять з курсу “Українська діалектологія” передусім найбільш вартісними завданнями, на нашу думку, є аналіз діалектного тексту, тобто виокремлення у ньому фонетичних, морфологічних, лексичних, словотвірних та синтаксичних рис. Ґрунтовна характеристика особливостей діалектного мовленні носіїв різних говорів дає більш повну картину діалектного ландшафту, особливо сприяє практичному застосуванню теоретичних знань, здобутих на лекціях і під час самостійної роботи.

У сучасних умовах у процесі проведення лекційних та практичних занять із

діалектології потрібно зосереджувати увагу на взаємодії діалектології та лінгвістичної географії. Передусім варто зазначити, що лінгвістична географія не частина діалектологічної науки, а окрема лінгвістична дисципліна зі своїм предметом, об'єктом та методами дослідження. Після завершення етапу суцільного обстеження українського діалектного простору і картографування його особливостей, лінгвістична географія відкрила нові перспективи для вивчення діалектної системи української мови. Лінгвогеографічні дослідження дозволяють зосередити увагу не лише на виявленні комплексу діалектних рис, але також на вивченні проміжних діалектних територій та обширів українського мовного простору з їхніми виразниками статичності та динаміки. На відміну від діалектології, лінгвогеографія досліджує рельєф діалектного простору з вираженими в ньому ареалами окремих діалектних рис і комплексів діалектних рис, які зrealізовані в просторі як діалектні просторові конструкції, що мають свої ядра та периферію.

Серед першочергових завдань сучасної лінгвогеографії – картографування зібраного за єдиною програмою матеріалу відповідно до обраного діалектного обширу, створення атласів та інтерпретування карт. Картографування рис діалектного простору з точним їх накладанням на географічний простір передбачає проєкцію на локалізовані на певній території історичні факти і процеси, а також різночасові вияви матеріальної і духовної культур народу. Нагромадження матеріалу і створення на його основі лінгвістичних карт – це перший етап лінгвогеографічного вивчення мови, надзвичайно важливий та трудомісткий. Його завершальну стадію знаменує створення національного лінгвістичного атласу (складеного за рівнями діалектного мовлення в їх структурних взаємозв'язках), а також низки регіональних атласів.

Другий етап – інтерпретація уже створених карт – завершальний, бо його наслідки визначають загальну вартість проведеного дослідження. Отже, укладання лінгвістичних карт лише розпочинає комплексне лінгвогеографічне дослідження діалектного мовлення. Отже, аналіз та інтерпретація лінгвістичних карт (загальномовних та регіональних) дає змогу більш наочно та глибоко пояснити студентам особливості діалектного рельєфу, виявити динаміку та статичку мовних явищ, ядра та периферію діалектних рис, зони змішаності та перехідності.

Згідно з навчальними планами з спеціальностей “Українська мова і література”, вивчення дисципліни “Українська діалектологія” завершується навчальною діалектологічною практикою, яка покликана розв'язати сьогодні взаємопов'язані навчальні завдання (поглиблення й розширення знань з української діалектології); наукові (вироблення навиків науково-дослідної роботи у процесі збирання й вивчення українського діалектного мовлення, взаємодії діалектів і літературної мови); прагматичні (збір науково-достовірних діалектних матеріалів для формування діалектологічного архіву кафедри української мови імені професора Івана Ковалика).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Курс “Українська діалектологія” забезпечує студентів теоретичними відомостями, презентує найновіші досягнення науковців у діалектологічній науці, що сприяє креативності у самостійній роботі студентів, виробленню навичок до проведення власних наукових досліджень і керівництва пошуковою роботою учнів, що є важливою складовою ґрунтовної професійної підготовки майбутнього вчителя-словесника.

Список використаної літератури

1. *Аркушин Г.Л.* Західнополіська діалектологія : навч. посіб. з регіон. діалектології для студ. спец. “Українська мова і література” / Г. Л. Аркушин ; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ін-т філол. та журналістики, Західнополіс. ономастико-діалектол. центр. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 255 с.
2. *Бевзенко С.* Українська діалектологія / С. Бевзенко. – К., 1985.
3. *Глібчук Н.М.* Практичні завдання з української діалектології для студентів філологічного факультету / Н.М. Глібчук. – Львів, 2000. – 47с.
4. *Гопштер Є. А.* Українська діалектологія. Модульний курс: навчально-методичний посібник / Є. А. Гопштер. – Горлівка : Вид-во ГДПШМ, 2010. – 139 с.
5. *Костів О.* Діалектні явища у вивченні української мови як іноземної // . Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Львів: Львівський національний ун-т, 2016. – Випуск 12. – с. 167-171.
6. *Костів О.* Сучасне діалектне мовлення з погляду динаміки // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Л. : Львів. нац. ун-т, 2016. – Вип. 63. – С. 165–171.
7. *Мартінова Г. І.* Українська діалектологія : навч.-метод. посібник для студ. ф-ту укр. філології денної та заоч. форм навчання / Г. І. Мартінова, Т. В. Щербина : Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького. Кафедра українського мовознавства. – Черкаси : ЧНУ, 2006. – 68 с.
8. Матеріали й методичні вказівки до курсу “Українська діалектологія” / Укл. Н. П. Дейниченко. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2006. – 72 с.
9. *Монахова Т. В.* Українська діалектологія : [навч. посіб. для студ. вищих навч. закл.] / Тетяна Василівна Монахова. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 128 с.
10. *Панцьо С.* Українська діалектологія. Практикум: навчально-методичний посібник. / Стефанія Панцьо. – Тернопіль, навчальна книга – Богдан, 1013. – 130 с.
11. *Пачева В. М.* Діалекти української мови : навч. посіб. / В.М. Пачева; Мелітоп. держ. пед. ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Мелітополь : Вид. будинок ММД, 2012. – 84 с.
12. *Сердега Р.Л.* Українська діалектологія : навчальний посібник / Р. Л. Сердега, А. А. Сагаровський. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 156 с.
13. *Шеремета Н. П.* Українська діалектологія : практичні заняття : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. П. Шеремета. – Кам’янець-Подільський, 2005. – 124 с.
14. *Яким М. Б.* Українська діалектологія: навч.-метод. посібн. / М. Б. Яким. – Дрогобич : Коло, 2003. – 48 с.

References

1. *Arkushyn H.L.* Zakhidnopoliska dialektolohiia : navch. posib. z rehion. dialektolohii dlia stud. spets. “Ukrainska mova i literatura” / H. L. Arkushyn ; Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, In-t filol. ta zhurnalistyky, Zakhidnopolis. onomastyko-dialektol. tsentr. – Lutsk : Volyn.nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2012. – 255 s.
2. *Bevzenko S.* Ukrainska dialektolohii / S. Bevzenko. – K., 1985.

3. *Hlibchuk N.M.* Praktychni zavdannya z ukraïnskoi dialektolohii dlia studentiv filolohichnoho fakultetu / N.M. Hlibchuk. – Lviv, 2000. – 47s.
4. *Hopshter Ye. A.* Ukraïnska dialektolohiia. Modulnyi kurs: navchalno-metodychnyi posibnyk / Ye. A. Hopshter. – Horlivka : Vyd-vo HDPIIM, 2010. – 139 s.
5. *Kostiv O.* Dialektni yavyshta u vyvchenni ukraïnskoi movy yak inozemnoi // . Teoriia i praktyka vykladannia ukraïnskoi movy yak inozemnoi. – Lviv: Lvivskyyi natsionalnyi un-t, 2016. – Vypusk 12. – s. 167-171.
6. *Kostiv O.* Suchasne dialektne movlennia z pohliadu dynamiky // Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna. – L. : Lviv. nats. un-t, 2016. – Vyp. 63. – S. 165–171.
7. *Martynova H. I.* Ukraïnska dialektolohiia : navch.-metod. posibnyk dlia stud. f-tu ukr. filolohii dennoi ta zaoch. form navchannia / H. I. Martynova, T. V. Sheherbyna : Cherkaskyyi natsionalnyi un-t im. Bohdana Khmelnytskoho. Kafedra ukraïnskoho movoznavstva. – Cherkasy : ChNU, 2006. – 68 s.
8. *Materialy y metodychni vkazivky do kursu “Ukraïnska dialektolohiia” / Ukl. N. P. Deinychenko.* – Sumy : SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2006. – 72 s.
9. *Monakhova T. V.* Ukraïnska dialektolohiia : [navch. posib. dlia stud. vyshchyykh navch. zakl.] / Tetiana Vasylivna Monakhova. – Mykolaiv : Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, 2010. – 128 s.
10. *Pantso S.* Ukraïnska dialektolohiia. Praktykum: navchalno-metodychnyi posibnyk. / Stefaniia Pantso. – Ternopol, navchalna knyha – Bohdan, 1013. – 130 s.
11. *Pacheva V. M.* Dialekty ukraïnskoi movy : navch. posib. / V.M. Pacheva; Melitop. derzh. ped. un-t im. Bohdana Khmelnytskoho. – Melitopol : Vyd. budynok MMD, 2012. – 84 s.
12. *Serdeha R. L.* Ukraïnska dialektolohiia : navchalnyi posibnyk / R. L. Serdeha, A. A. Saharovskyyi. – Kh. : KhNU imeni V. N. Karazina, 2011. – 156 s.
13. *Sheremeta N. P.* Ukraïnska dialektolohiia : praktychni zaniattia : navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. / N. P. Sheremeta. – Kamianets-Podilskyyi, 2005. – 124 s.
14. *Iakym M. B.* Ukraïnska dialektolohiia: navch.-metod. posibn. / M. B. Yakym –Drohobych : Kolo, 2003. – 48 s.

*Стаття надійшла до редакції 15.06.2017
доопрацьована 25.06.2017
прийнята до друку 04.09.2017*

PROBLEM QUESTIONS IN A PROCESS OF THE TEACHING DIALECTOLOGY IN UNIVERSITIES

Oksana Kostiv

*Ivan Franko National University of Lviv,
Ivan Kovalyk department of Ukrainian language,
1 Universitetska St., room 234, 79000 Lviv, Ukraine
tel.: (032) 239 47 17
e-mail: okkostiv@gmail.com*

In the article, an author attempted to specify the concept of dialect words as object of learning

in the high school. The course "Ukrainian Dialectology" is one of the leading places in the system of higher education disciplines. Possession of the Ukrainian literary norm is a primary task for a student-philologist, but one cannot ignore the fact that it was through the dialectal language that the Ukrainian literary language was formed and exists. The course "Ukrainian Dialectology" in high school should familiarize students with Ukrainian dialectology as a science. Lecturer has inform to students find out subject, tasks, meaning and system of terms, teaches students to freely orient on the dialectological map of Ukraine, analyze dialectal texts, acquaint them with phonetic, morphological, lexical peculiarities of dialects of the Ukrainian language, develop skills of writing dialectal texts in phonetic transcription. In the process of presenting the theoretical and practical material of the course "Ukrainian Dialectology", a number of problem points arise from the principles of analysis and representation of dialectal material. This applies above all to the methods of presenting lecture material: programmatic material in dialectology could be presented in two different ways. One of the problems that arise when reading the course "Ukrainian dialectology" is the lack of textbooks in which the scientific material would be laid out in a new way, taking into account the latest views, as well as manuals that would provide practical tasks. In the course of conducting practical classes in the course "Ukrainian dialectology", the most valuable tasks are, first of all, the analysis of dialectal text, that is, the isolation of phonetic, morphological, lexical, word-building and syntactic features, which often have a narrow-genial character. In particular, the characterization of the dialects, in our opinion, should be reduced not only to the establishment of dialectal features, but also to focus more on the zones of transition, the zones of confluence, the zones of vibrations.

In general, the course "Ukrainian Dialectology" arranges the students theoretical knowledge, promotes creativity in independent work of students, development of skills of scientific researches, which must be thoroughly mastered by the future teacher-verb.

Key words: dialectology, linguistic geography, teaching methods of the Ukrainian language, high school.